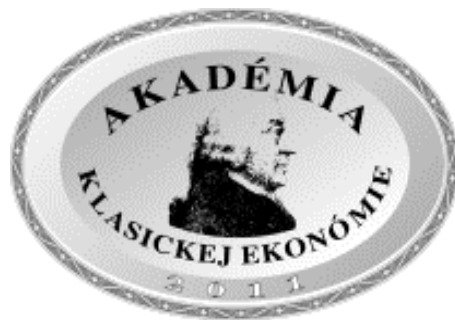

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2011

Úvaha o jednotlivcovi, slobode, práve a ekonómii

O pojmových ako právo a ekonómia bolo do dnešných dní napísaných množstvo prác, kníh, článkov, a vypovedaných snád' ešte väčšie kvantum myšlienok, hoci nezachytených na hmotnom substráte. Preto sa ani nechcem venovať terminológii týchto síce zásadných, no nateraz len teoretických podstát. Žiadnu vedeckú, alebo odborne sa tváriacu debatu síce nemožno započat' ani uvedomele viesť bez úvodného definovania používaných slov a termínov, a teda bez miery aspoň základnej znalosti témy. Nech mi je odpustené, ak by som mal neoprávnené predpokladať dostatočnú erudíciu čitateľa tohto textu. Zaujímá ma skôr reálne spolužitie, alebo odrážanie sa (v zmysle zrkadlenia sa) prapôvodnej podstaty jedného z pojmov – práva – v prostredí nazvanom ekonomickým, a najlepšie tom určovanom slobodným trhom.

Vzťah práva a ekonomie tu vždy bol a bude. Teda, aspoň si to myslím. Sú to dva základné piliere, o ktoré sa opiera fungovanie dnešnej, nazvime ju modernej spoločnosti. Je však pravdou aj to, že tento vzťah nie je ničím novým a je takmer až imanentnou podstatou života človeka v spoločnosti. Nakoľko je spoločnosť tvorená ľuďmi (pre niekoho možno aj ich zvieracími či rastlinnými spoločníkmi), sú to práve oni, resp. my, ktorí ovplyvňujeme jej chod, fungovanie, nastavenie životných procesov, a vlastne takmer všetkého, čo nás obklopuje. Vráťane toho materiálneho a nemateriálneho „balastu“ okolo základných a zásadných skutočností.

Na druhej strane, takto podané tvrdenie má tendenciu zjednodušovať, keďže ich súvťahnosť beriem ako samozrejmosť aj napriek objektívnej realite, ktorá v minulosti ich vzťah popierala, alebo chápala oddelene. Aj Leoni tvrdí, že *„ekonomovia sú zriedkakedy právnikmi a naopak, a to pravdepodobne vysvetľuje, prečo ekonomické systémy na jednej strane a právne systémy na strane druhej sú obvykle analyzované oddelene a zriedkakedy dané do vzťahu jeden k druhému.“* (Leoni, In: Froněk, Šíma, 5). Mill dodáva s istou paralelitou: *„Politická ekonomia a právo sú vo vzájomnom prieniku. Kto bude opomínať právo, neprenikne do politickej ekonomie a kto bude prehliadať politickú ekonomiu, nebude schopný vystopovať zmysel práva.“* (Mill, In: Šíma, 1). Toľko zaujímavých slov na úvod, pokúsím sa nad nimi zamyslieť aj hlbšie

Áno, večne opakované slova, že človek je tvor spoločenský platia, potvrdzujú sa a o ich pravde sa presvedčame práve prostredníctvom nášho života. Ale do akej miery je náš život ovplyvnený spoločnosťou a naopak, v akom rozsahu pridávame svojou troškou k spoločnosti? V čom spočíva prínos jednotlivých okolností, skutočností, faktov, informácií na našu prapôvodnú podstatu? Nehovorím teraz o vplyve na podstatu spoločenskosti človeka, hoci i tá je dôležitá, lež na ten rámec života, v ktorom je nám na určitý čas čiastkovo a z pohľadu generácií aj dlhodobejšie dovolené existovať.

Existujeme, dýchame, myslíme a teda sme, v nami do určitej miery definovanom prostredí, ktorého súčasťou (ak nie rovno určovateľom) je aj ohraničenie pravidlami. Pravidlami z najširšieho spektra podstát, vrátane tých, ktoré chtiac-nechtiac určujú aj navonok a do budúcnosti život ako taký, jednotlivý, no najmä ten spoločný, komunitný alebo sociálny. Abstrahujem od poukazovania na jediný možný geografický alebo inak limitovaný celok a prostredie života človeka, hoci vzhľadom na nehomogénne rozloženie odlišností v ľudskom

svete by bolo najjednoduchšie poukázať a brať do úvahy práve jednotlivý (alebo jednotlivé) limitované spoločnosti či krajiny, keďže odlišnosti sú prirodzené a takým je aj svet, javiaci sa mnohokrát však artificieľne. Myslím si však, že jeho *naturálnu* povahu nemožno popierať a prehliadať, keďže nikto z nás tu nie je sám od seba, a nikdy nebol ani nikto z jeho ani našich spoločných predkov.

A odtiaľ fúka vietor do plachiet aj tých pravidiel, alebo skôr „*inštitúcií udržiavajúcich ľudské konanie v určitých medziach*“ (Buchanan), o ktoré sa síce zaslужujeme a predstierame aj ich kreovanie, no tie by tu akiste boli prítomné aj bez akéhokoľvek definovania či zamýšľania sa nad ich podstatou. Presnejšie, nie len pravidiel, ale práva ako takého. Hovorím o pravidlách správania sa, označovaných za právo. A súčasne sám sebe budem oponovať, že právo je niečím väčším a (nie len jednotlivého) človeka presahujúcejším. Nie sú to len striktné rozhodnutia a pravidlá, o ktorých dodržiavanie sa ne/sažíme, lebo *sú právom*. Právo je viac.

Podľa rímskoprávnej tradície, *právo je umením dobrého a spravodlivého*. No aj človek bez umeleckej duše domnievam sa uzná, že aj spravodlivosť je iba pojmom ako akýkoľvek iný, a ktorý pojmom zostane bez skutočného obsahu.¹ O tomto obsahu možno polemizovať, z pohľadu všedného dňa k jeho podstate naslepo siahame, nahmatávame ho, cítime, no je o čosi komplikovanejšie ho aj definovať. Takto sa my pohybujeme v systéme práva. Uvedomujeme si ho. A ak nie, akiste by sme tak činiť mali. Rovnako, ako si vnútorne asi len tušiac nárokujeme čo je naše, a to i bez hĺbkovej analýzy a poznania ústavy alebo doslovného textu zákona. A toto nárokovanie sa pritom nemusí vôbec týkať len hmoty alebo vlastníckeho práva. Leoni (ako o ňom vypovedá Lottieri) uvádza teóriu individuálneho nároku (*individual claim*), kde „*každý jednotlivec predkladá svojmu sociálnemu okoliu nároky na chovanie ostatných subjektov. (...) Takáto argumentácia má ukázať, že zákon (...) nie je ničím iným ako výsledkom rozvinutia týchto nárokov, ktoré nastoľujú určitý typ chovania a spolu s ním primerané očakávania ohľadom chovania ostatných.*“ (Leoni, In: Lottieri, 284-285). A v ďalšom poukazuje na prepojenosť a kontext ostatných konaní (konaní ostatných), ktoré smerujú k systému. Takto podaný systém však bude nevyhnutne *prispôsobený správaniu jednotlivcov: úplne rovnako ako slobodný trh*. (Ibidem).

Máme teda systémové usporiadanie, ale stále nie je dostatočne jasné či tento systém skutočne vplýva aj na prirodzenú ľudskú slobodu a ekonomické správanie (nie však v zmysle hospodárne), hoci na ich „samozrejmu“ prepojenosť som poukázal hneď v úvode. Takže, podporuje právo individualizmus a ekonomickú slobodu? Toto je kameň úrazu, ak sa na otázku pozeráme prizmou súčasného sveta.

Svet je síce globalizovaný, ale aj roztrieštený, kooperujúci ale aj heterogénny. A práve jednotlivé čiastočky, tak rôznorodé a odlišné, existujú spoločne (na jednom mieste) a tvoria

¹ Hoci Schelling píše, že „*ten, kto na seba nenechá pôsobiť umelecké dielo a kto sa pritom vyhýba jeho pôsobeniu, toho všeobecne považujú za surového a nevzdelaného.*“ (Schelling) Filozofickú rozpravu o umení však rád prenechám na iných.

K negatívne mu vymedzeniu: „*Spravodlivosť, podobne ako mnohé iné morálne atribúty, je najlepšie definovateľná svojím protikladom.*“ (Mill, 519); prípadne „*Účelom práva je zabrániť vláde nespravodlivosti. Nie je to totiž spravodlivosť, ktorá by mohla existovať sama osebe, je to naopak nespravodlivosť. Jedna existuje len vďaka absencii druhej.*“ (Bastiat, 64)

societu. Na jednej strane stojí jednotlivec, individuuum, *Jozef Mak – človek milión*, ktorý sa každý deň o niečo snaží (alebo to aspoň predpokladáme), a na strane druhej začlenenie sa presahujúce až do nivelizácie. No je zrejme že nieto začlenenia bez členov, spoločnosti bez človeka, ľudí. Ako inak by sme mohli pomenovať zoskupenie spoločnosťou, použijúc toto slovo evokujúce počet, skupinu a paralelnú existenciu množstva. Pojmovým prvkom preto musí byť jednotlivec, ktorý síce na spoločnosť nevyhnutne odkázaný je, no o čosi viac (a prenesene) spoločnosť (v zmysle spoločenstva ľudí) sa nezaobíde bez človeka. Je zrejme, že aj uvedené spoločenstvo ľudí pozostáva z jednotlivcov odlišných od každého jednotlivého človeka. Mohlo by sa preto zdať, že už dané spoločenstvo predsa ľudí poníma a obsahuje a združuje, a nie je preto odkázané na ďalšieho jednotlivca. Toto by však bolo argumentovaním a úvahou *ad absurdum*, vedúcim k pojmovému rozporu, nakoľko už ostatní členovia „spoločenstva ľudí“ predsa rovnakým spôsobom toto spoločenstvo tvoria, a súčasne, spoločenstvo neexistuje s počtom členov rovným nule, prípadne jednej. Sme opäť len pri jednotlivcovi ($n=1$), ktorý následne spolu s inými ($n=2,3,4..$) má možnosť (a snád' aj nevyhnutnosť) spoločnosť vytvárať. Bez ohľadu na uvedené však možno len potvrdiť kruciálnu hodnotu jednotlivca.

Akú úlohu potom zohráva sloboda pre jednotlivca? Aj Friedman jasne popísal tento vzťah²: *„Jediný spôsob, ktorý bol kedy objavený o dobrovoľnej spolupráci množstva ľudí, je prostredníctvom slobodného trhu. A preto je tak dôležité zachovávať individuálnu slobodu.“* Skúsenosť nám predkladá rovnakú tézu, overenú mnohými okolnosťami a dlhodobým vývojom. No to, čo berieme opäť ako samozrejmosť, nebolo jednoduché pomenovať a už vôbec nie presadiť v praxi. Napokon, nasvedčuje tomu aj vývoj, ktorý zasiahol v rôznych obdobiach rôzne spoločnosti a krajiny, Slovensko nevynímajúc. Na druhej strane však samotná sloboda nie je postačujúca a jej zakotvenie samo o sebe je len imperatívom bez premietnutia do života jednotlivca. Nehovorím len o vymožitelnosti tejto slobody, ktorú považujem za prirodzenosť samu, ale o myšlienke, že sloboda je len začiatok a nevyhnutnou podstatou jednotlivca, jeho postavenia v spoločnosti, ako aj v konečnom dôsledku fungovania (slobodnej a trhovej) ekonomiky ako súčasť tejto spoločnosti. Preto akékoľvek snaženie o dosiahnutie slobody a jej zabezpečenie (prostredníctvom práva a pod.) je síce nanajvyš pozitívnou, no *per se* nedostatočnou na akékoľvek ďalšie aktivity jednotlivca, ak sloboda neexistuje aj inak ako v teórii. *„Skutočnosť slobody, aj keď jej bezprostredný pocit je vštepený každému, v nijakom prípade neleží tak veľmi na povrchu, aby sa na jej vyjadrenie v slovách nevyžadovalo viac než zvyčajná čistota a hĺbka (ich) zmyslu.“* (Schelling, 137). Je potrebné slobodu žiť, a len tak dosahovať prospech a zhodnocovať jej plody vytváraním možností na rast človeka ako komplexného tvora. Ved' o čom inom by bol náš život, a na čo všetko by nám boli vymoženosti predchádzajúcich (a našej) generácií. Akú hodnotu by potom náš život mal mať a za akým cieľom sa máme hnať.

Dôsledkom slobody všeobecnej sú preto jej rôznorodé podoby, vrátane tej ekonomickej a (voľno)trhovej. Takže od individuálnosti a slobody jednotlivca až k voľnému trhu vedie jasná cesta a podmienenosť jednotlivých prvkov tejto cesty je na už pohľad jednoznačná.

² *„The only way that has ever been discovered to have a lot of people cooperate together voluntarily is through the free market. And that's why it's so essential to preserving individual freedom.“* (Friedman)

A práve pre zachovanie hodnoty slobody je potrebné jej uznanie a vedomie o jej existencii, ochrana ale aj reálna sloboda v živote.

Hodnota (takmer) čohokoľvek je relatívna a subjektívna, a každý človek môže prisudzovať určitej veci odlišnú hodnotu. Schválne uvádzam „takmer“, keďže podľa môjho názoru sloboda je hodnotou absolútnou, teda takou, ktorá je všeobecná, imanentná a uznaná (alebo, žiaľ, skôr iba uznateľná. Alebo možno práve v tom spočíva ďalšia črta slobody – nemožnosť všeobecnej akceptácie čo i len jedného základného elementu ľudskej spoločnosti?)

Označenie individualizmu pochádza, ako naznačil Hayek, už z čias prívržencov utopického socializmu a nasledovníkov Henri de Saint-Simona, ktorí sa tak chceli vymedziť oproti zástancom „súťažiacej“ spoločnosti. (Hayek, 3). Prirodzene, Hayek však používaním tohto pojmu odkazuje so zaslúženou hrdosťou na veľikánov od Edmunda Burkeho až po de Tocquevilla, chvalabohu. Bez ohľadu na pojmové vymedzenie je možné úvahu rozvinúť ďalej.

Už v úvode som sa dotkol pojmu práva a vzťahu k ekonómii. Dve vedy, dva pohľady na svet. Tieto pohľady však nemusia nevyhnutne kolidovať, práve naopak – môžu, a celkom oprávnené nadviazať jedna na druhú a ovplyvňovať sa až do takej miery, že budú na sebe vzájomne závislé, a to z dôvodu, že sa dotýkajú tých častí ľudského života a spoločnosti, ktoré samotné už prepojené sú.

Ako je sloboda prirodzená a imanentná, prináležiaca jednotlivcovi (a nie nevyhnutne limitovaná na ekonomickú oblasť), tak aj právo v najširšom zmysle vychádza z prirodzenosti človeka. Samozrejme, rozdielne názory a pohľady existovali už skôr, no vo väčšej miere sa prejavili až s príchodom právneho pozitivizmu (Hans Kelsen, Herbert Hart). Ten na rozdiel od prirodzenoprávnej školy dáva do popredia tvorbu práva iným procesom ako tomu bolo dovtedy, a z práva sa možno aj preto do dnešnej doby stal nepredvídateľný nástroj v rukách technokratických legislatívcov, a čo je snád' ešte horšie, nekompetentných politikov, štátu.³ Právu chýba odbornosť, vedeckosť, ale najmä prirodzenosť. Na podobné hrozby poukazuje aj Leoni (Leoni, In: Lottieri, 285).

Exkurzom do minulosti by sme zistili, že právo bolo spravodlivé a na strane slobody len výnimočne. Výnimiek by sme našli viac, ale nepovažujem to za pravidlo. Ľudia slobodne žili, no nemožno hovoriť o práve ako nástroji *a priori* brojacom za jednotlivca. Dobré, dialo sa tak, ale len občas. Preto je výdobitkom iba posledných málo storočí uvedomenie si tejto ochrannej ruky nad človekom. Ale ani v tomto čase to neplatí stopercentne a všade, to je nad mieru zřejmé.

Príčinu by som videl vo všeobecnej neakceptácii slobody a nedostatku sily prameniacej zo spoločnosti samotnej, potrebnej pre jej ochranu. Právo súčasťou spoločnosti síce bolo, no jeho úloha nebola vhodne a správne aplikovaná. A možno aj preto sa diali a dejú rôzne hrozné

³ „Poštátnenie práva a celej spoločnosti nás priviedlo, hoci možno proti našej vôli, do právneho boja všetkých proti všetkým, kde silu práva nahradilo právo silnejších, organizovanejších, bohatších, vzdelanejších atď.“ (Leoni, In: Lottieri, 286)

veci. Takže narážame na otázku etiky, resp. morálky v práve, ktorá v právnom pozitivizme zjavne chýba. Prišlo by som si, aby bola jej prítomnosť samozrejmosťou. Tak, ako už rímskoprávna tradícia stanovila, „základnými pravidlami práva sú: čestne žiť, nikomu neškodiť, dať každému, čo mu patrí.“ (Ulpianus, In: Walker, Adby).⁴

T.P.Burke výstižne poukazuje na vnímanie trhovej slobody. „Pre mnohých ľudí trhová sloboda znamená nedostatočný zmysel pre spoločnosť, extrémny individualizmus izolujúci ľudskú bytosť jednu od druhej, redukujúci ich ohľad na druhých, a necháva osamotené obeť odcudzenia. Trh, z tohto pohľadu, znamená úzky vlastný záujem, a dominanciu „ekonomického človeka“, ktorý nie je ovplyvnený žiadnymi úvahami o verejnom dobre, ale zameriava sa len na svoj vlastný prospech. Ochrancovia voľného trhu sú preto častokrát napádaní akoby bránili čisté sebectvo a nenásytnosť.“ (Burke, 151). Žeby opäť latentná neetika v správaní jednotlivca? Nesprávne položená otázka, konanie jednotlivca etickým byť neprestalo, čiže slovo „opäť“ radšej prehliadnime. Na druhej strane, Ulpianus by protirečil, veď „nikomu sa nezakazuje získať prospech pre seba, pokiaľ tým neškodí inému.“ (Ulpianus, In: Walker, Adby) Áno, v tom spočíva sloboda, ktorá má byť právom aprobovaná, ale aj chránená. Jedna z úloh práva je teda jasná. Ostáva len šíriť v dobrej viere toto posolstvo aj ďalej.

Summa summarum, právo zo svojej podstaty má povahu síce regulatívnu, ale vo vzťahu k slobode primárne ochrannú a podpornú. Rovnaký prístup preto musí zastávať k slobodám ako celku i jednotlivu. Sloboda trhu, resp. voľný trh sú nie len predpokladom, ale aj nevyhnutnosťou pre človeka. Veď len s jej pomocou môžeme dosiahnuť pozitíva. „Naša viera v slobodu nespočíva na jej predvídateľných výsledkoch v konkrétnych podmienkach, ale na presvedčení, že v priemere uvoľní viac dobrého ako zlého.“ (Hayek, In: Butler, 23). Napríklad dobré právo a dobrý trh.

⁴ „Juris precepta sunt hec: honestae vivere, altrum non laedere, suum cuique tribuere.“ Myšlienka pripisovaná rímskemu právnikovi Domitianovi Ulpianovi. (Ulpianus, In: Walker, Adby)

LITERATÚRA

- Bastiat, Frédéric: *O zákonoch*. Kalligram, Bratislava 2002
- Buchanan, James M.: *Za hranicemi práva: Institucionalizovaná etika liberálneho rádu* (dokument poskytnutý počas AKE 2011)
- Burke, T. Patrick: *No Harm. Ethical Principles for a Free Market*. Paragon House, New York 1993
- Froněk, Martin; Šíma, Josef: *Právo a svoboda - přínos Bruna Leoniho*. Terra Libera, č. 5-6/2007 (dostupné na http://www.libinst.cz/tl/tl_05_06_2007.pdf)
- Friedman, Milton (citát) (dostupné na <http://miltonfriedman.blogspot.com/>)
- Hayek, Friedrich August von: *Individualism and Economic Order*. The University of Chicago Press, Chicago 1948
- Hayek, Friedrich August von: *The Constitution of Liberty*. The University of Chicago Press, Chicago 1960. In: Butler, Eamonn: *Hayek a jeho prínos k politickému a ekonomickému mysleniu dneška*. Inštitút liberálnych štúdií, 1996 (dostupné na <http://www.libspol.eu/2011/files/HAYEK2011.pdf>)
- Leoni, Bruno: *Právo a svoboda*. Liberálni institut, Praha 2007. In: Lottieri, Carlo: Doslov. Bruno Leoni a „tržní právo“ (dostupné na http://libinst.cz/etexts/lottieri_leoni.pdf)
- Mill, John Stuart: *Utilitarizmus. Súborné dielo: Logika liberalizmu*. Kalligram, Bratislava 2005
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph: *Filozofia umenia*. Kalligram, Bratislava 2007
- Šíma, Josef: *Carl Menger a Bruno Leoni - velikáni ekonomie a práva*. (dostupné na http://www.libinst.cz/osobni/sima/data/aop_menger_a_leoni.pdf)
- Ulpianus, Domitius: *Digesta. Institutionum. Lib. I, Tit. I*. In: Walker, Bryan; Abdy, J.T.: *The Commentaries of Gaius and Rules of Ulpian*. The Lawbook Exchange, Ltd, New Jersey 2006